

становништвом, вишеструко је интересантно и за научна истраживања и за музеолошку презентацију појединих појава.

По историјским подацима, ова је област била густо насељена још у средњем веку, а од тада па све до најновијих времена дешавају се значајна миграциона струјања како из других крајева у ову област, тако и из ње — претежно у северније крајеве.

Заузимајући средишњи део Балканског полуострва, Косово је и значајна саобраћајна раскрсница са путевима који су у различитим временима имали и различите економске и стратегијске функције.

Захваљујући повољним географским и климатским условима, као и великом броју градских насеља, привреда Косова је разноврсна. Заступљени су у пуној мери пољопривреда, рударство (Трепча, Ново Брдо, Ајвалија, Кижница и др.) и занатство. Неки рудници били су познати још у средњем веку.

У привредном и социолошком погледу врло значајне и велике промене у овој области настале су нарочито после победе социјалистичке револуције. Много је урађено на мелиорацији терена и уопште на увођењу нових агротехничких мера, мада су још увек видни и трагови старих начина обраде земље. Интензивирање рударства и развијање индустрије (што је ново за ову област) утичу и на промене у структури сеоског и градског становништва, као и на промене у његовом животу, навикама и обичајима.

Уз већ учињено, као перспектива стоји даље унапређење рударства и индустрије како у погледу отварања нових погона, тако и модернизовања старих. Изград-

ња електрана омогућиће снабдевање индустрије енергијом, а све заједно деловаће и на измену пољопривредне структуре.

У музеолошком презентовању обратиће се пажња развоју свих ових привредних делатности, како је он текао у зависности од историјских и друштвених услова.

Нарочита пажња биће посвећена становништву које, иако етнички различито, чини компактну масу која носи читав политички, привредни и друштвени живот области. Приказаће се стара традиционална култура као и трансформације које се врше заједно са унапређењем Косова; илустроваће се стварни препород једног привредно неразвијеног и културно заосталог краја наше земље.

Из политичке историје посебна пажња обратиће се овој тематици: Берлински конгрес и формирање Призренске лиге (1878—1881). Програм Призренске лиге. Организација Лиге. Оружани сукоби Лиге са Портом 1880/81. Илинденски устанак 1903. и Албанци. Формирање Албанског комитета у Битољу 1905. Буржоаска револуција младотурака 1908. и албански ослободилачки покрет (устанци 1909—1912). Албанско питање у првом балканском рату и првом светском рату. Србија и становништво албанске народности. Став Српске социјалдемократске партије. Косово у Краљевини Југославији: аграрна и пореска политика, национално питање. Косово у ослободилачком рату и револуцији. Косово — аутономна покрајина у социјалистичкој Југославији.

Изложба би била приказана у већем броју места у нашој земљи.

Предвиђа се каталог.

Цариградским друмом кроз Србију

Цариградски друм, као главна војна, привредна и саобраћајна комуникација турског царства на правцу исток—запад, имао је велики привредни, друштвени и војни значај.

Изложба има за циљ да илуструје тај значај на простору Србије, приказујући изглед пута, сталне саобраћајне објекте, саобраћајна средства, утицај пута на развој трговине и заната, промет путника, сметње у саобраћају, систем обезбеђења, хајдучију, насеља на друму (села, касабе, паланке), војне походе.

Музеолошки приказ обухватиће период од XV до XIX века.

Историјски портрет у српском сликарству XIX и XX века

Ова изложба исцрпно би објаснила место историјског портрета у XIX веку, постојање традиције ове сликарске врсте (веома значајне још у средњем веку), постепено губљење историјског портрета кроз турски период и његов поновни процват, нарочито у XIX веку у вези са општом европеизацијом Србије. Изложба би приказала углавном оригинална дела, уз мањи број копија и других помоћних средстава.

Историјска композиција у српском сликарству XIX и XX века

Историјска композиција заузима значајно место у српском сликарству XIX и XX века.

Ова изложба обрадила би и приказала једну грану ликовног стваралаштва од посебног знача-

ја за нашу културу. Инспирисана разним историјским догађајима, или књижевним делима, народном поезијом, и заснована често на аутентичним изворним подацима, историјска композиција пролази у свом развоју кроз разне фазе — фазу инсистирања на што вернијем приказивању догађаја и личности, укључујући чак и детаље одевања, или фазу слободне уметничке интерпретације — све у зависности од опште уметничке оријентације одговарајуће епохе.

Друштвене прилике и постепено јачање економске моћи условили су релативно касно настајање ове сликарске врсте код нас, која је у то време већ у великој мери негована у другим европским земљама.

Крајем XIX века историјска композиција доживљава свој пуни процват — њени аутори су истовремено и највећа имена нашега сликарства. Црпући инспирације у драматичној и бурној историји свога народа — како у средњовековној, тако и сувременој — и преносећи песничке визије историјских догађаја на своја платна, наши уметници су створили драгоцену дела историјског сликарства.

На прелазу из XIX у XX век општа оријентација ка национализму али и уједињењу свих Јужних Словена огледа се и у делима сликара, који, добијајући нове подстреке, стварају капитална дела у области историјског сликарства. Наручбине разних државних институција као и брига надлежних да се народна историја на популаран и лако схватљив начин — кроз слике — учини доступном и најширим слојевима чинили су своје: умножаване литографским и олеографским путем, исто-

ријске композиције су доспевале у скоро све домове и надлештва.

Балкански ратови и први светски рат дају једну посебну врсту историјског сликарства, надахнутог непосредно доживљеним догађајима. Међу делима насталим у овом периоду има и таквих која се убрајају у врхунска.

Изложба од око 50—80 најзначајнијих дела ове врсте приказа ла би настајање и разлоге настајања, развојни пут историјске композиције, утицаје и њен значај. Уз оригинална дела излагао би се и пратећи материјал, који би објашњавао поједине појаве.

Предвиђа се каталог са информативним текстом и репродукцијама одабраних дела, као и посебно штампање репродукција у боји.

Надреализам у српској књижевности

Надреализам као правац у литератури, чији је родоначелник Андре Бретон, проповедао је најрадикалнију револуцију поезије и поетског мишљења. Ослобођена реч (аутоматизована поезија) сама је устала против лажи уметности, против залудности литературе, занатства у стварању и свега онога што је само понављало већ постојећи видљиви свет. Надреализам открива и ону заумну страну људског бића, завирује и с друге стране зида, не запостављајући при том ни стварни живот и његове токове, путеве и странпутице.

У марту 1922. године почео је излазити француски часопис „Литература“, у коме је Бретон изложио своје основне надреалистичке погледе, а две године касније појавио се и Бретонов Манифест надреализма.

Француски надреализам прихваћен је у српској средини као нешто сасвим ново, европско (универзално), авангардно — нешто што је могло узбудити и покренути на акцију, а сам револуционарни дух надреализма оријентисао је српске надреалисте улево, у конкретну побуну против целокупне постојеће стварности (Ђорђе Јовановић, Коча Поповић). А то је, донекле, значило и раскид са извесним надреалистичким схватањима, са надреализмом као експериментом. Указивао им се пут ка социјализацији надреализма. Настаје период преиспитивања надреалистичких ставова у светлости историјског материјализма, а код српских надреалиста сазрева мисао о ангажованој побуни која има за циљ битну промену друштвеног поретка, док ранија индивидуалистичка позиција личности постаје мање важна. Српски надреалисти настоје да реализују позитивне вредности надреалистичког покушаја и одају се критици надреализма.

На иницијативу Ђорђа Јовановића, Оскара Давича и Ђорђа Костића, створена је крајем 1929. године београдска надреалистичка група. Годину дана касније ова група издаје Манифест једанаесторице — Позиција надреализма. Манифест су потписали Александар Вучо, Оскар Давичо, Милан Дединац, Ване Живадиновић Бор, Ноје Живановић, Ђорђе Јовановић, Ђорђе Костић, Душан Матић, Коча Поповић и Марко Ристић. Први ставови тог Манифеста гласе: „Цео један свет против целог једног света. Свет бесконачне дијалектике и динамичне конкретизације против света мртвачке метафизике и апстрактне и задригле статичности...“

Српски надреализам није био аутохтони покрет и није у Србији прихваћен од других српских модерниста, који су такође вршили извештан утицај на надреалистичку групу и са којима су надреалисти извесно време одржавали сарадничке односе (Станислав Винавер, Милош Црњански, Растко Петровић) све док модернисти нису почели да се прилагођавају постојећем друштвеном поретку.

Појаву надреализма у Србији наговестио је авангардни часопис „Путеви“, 1922. године. Часопис уређују М. Дединац, Д. Тимотијевић и М. Ристић.

Овај часопис окупио је око себе још у самом почетку групу оних младих људи који ће неколико година доцније обележити појаву надреалистичког покрета у Београду.

Цела „старија“ група српских надреалиста школовала се у земљама француске културе и говорила француски. У Француској су се за време првог светског рата (или после рата) школовали ови будући српски надреалисти: Александар Вучо, Милан Дединац, Младен Димитријевић (право име Димитрије Дединац), Душан Матић, Ване Живадиновић Бор. Марко Ристић и Коча Поповић школовали су се у Швајцарској.

У Србији је у овом периоду излазило неколико надреалистичких часописа („Путеви“, „Сведочанства“, „Трагови“, „Немогуће“ и др.) и објављено више дела и расправа.

На изложби о надреализму у српској књижевности била је презентована сва значајнија дела надреалиста, оригинални рукописи, прва издања дела, ликовни прилози писаца надреалиста, оригинални фотоси, одабрани цитати, документи о учешћу надреалиста

у напредном покрету и у НОБ, сачувани лични предмети појединих српских надреалистичких писаца који нису више међу живим.

В

Јубилеји

1.

Значајни догађаји

Србија у огледалу „Раденика“

(Поводом 100-годишњице покретања листа „Раденик“)

Седамнаестог априла 1871. године по старом календару (29. по новом) почео је у Београду да излази први социјалистички лист у Србији и на Балкану — „Раденик“.

Уредник овог листа био је Светозар Марковић, а власник Ђура Љочић.

Лист је излазио трипут недељно и до његове забране, 1872. године, изашло је 137 бројева.

У првом броју „Раденика“ Светозар Марковић објавио је први социјалистички програм код Јужних Словена.

„Раденик“ је писао о многим питањима из друштвеног и политичког живота у Србији, критикујући буржоаски поредак и његове институције и предсказујући долазак социјализма. Освртао се и на прилике у Европи, нарочито на појаву Париске комуне.

Изложба о „Раденику“ приказује прилике у Србији седамдесетих година XIX века (привредне, културне, друштвено-политичке) и погледе првих социјалиста на те прилике. Музејским експонатима илустроваће се делатност првих социјалиста, посебно лик Светозара Марковића. С обзиром и на стогодишњицу Париске комуне, на изложби ће посебна пажња бити поклоњена овом исто-

ријском догађају и одјеку који је он имао у Србији.

Ова изложба, дата широко тематски и кроз разнородне експонате, представљаће једно виђење људи и времена, с лица и налицја, у 70-им годинама XIX века. То виђење засниваће се и на погледима буржоаске штампе из двеју година у којима је излазио „Раденик“.

Лист „Раденик“ у ствари значи појаву социјализма у Србији и стога има изузетан друштвено-политички значај. Међутим, савременим генерацијама остао је мало познат, а сачувана су само два комплета. Стога би се уз изложбу и трајније обележила ова 100-годишњица тиме што ће се припремити фототипско издање „Раденика“, тог значајног а ретког споменика нашег културног наслеђа.

Фототипско издање имаће оригинални формат 24 × 38 cm. Оба годишта имају 558 страна, што ће са коментарима износити око 38 табака.

Изложбу о „Раденику“ и фототипско издање „Раденика“ припремиће Историјски музеј у сарадњи са Српском академијом наука и уметности.

Изложба ће бити покретна.
Предвиђа се каталог.

Устанак 1941. у делима уметника

(Поводом 30-годишњице Устанка)

Устанак 1941. године, као преломни догађај у развоју југословенског друштва, био је у току три протекле деценије стална инспирација за многе ликовне уметнике, књижевнике, писце сценских дела и филмских сценарија, музичаре и друге. Из њихових

хтења и настојања да виде и осете бит тих револуционарних збивања, да прикажу врло сложене противречности једног народа или више народа у једном узбурканом ратном времену, да сагледају њихову стварност и осете њихове идеале — настала су многа уметничка дела. Својом динамиком и драматичношћу догађаји из 1941. године инспирисали су многе ствараоце из свих области уметности, и то како саме учеснике и савременике, тако и данашњу млађу генерацију уметника.

Како је у делима уметника, у току рата и после рата, приказан устанак 1941. у Србији, Војводини и Косову; како су сликари, скулптори, приповедачи, песници, романсијери, народни уметници, сценски и филмски уметници, композитори видели и осетили борбу против страног завојвача и класну борбу; како су доживели и на друге пренели рађање новог друштвеног поретка и све оно што такав један револуционарни процес садржи у себи?

Одговор на ова питања — то је садржај ове изложбе.

Година 1941, доживљена и транспонована кроз уметничка дела, била би евоцирана и приказана изабраним делима из свих набројених области уметности.

Изложбом треба приказати све аспекте ослободилачког рата и народне револуције, онако како су се манифестовали у устаничкој 1941. години (оружане борбе, фронт и позадину, терор окупатора, стварање народне власти и др.), и то избором експоната по њиховој уметничкој вредности.

Изложба је замишљена као покретна.

Предвиђа се каталог.

Берлински конгрес и Србија

(Поводом 100-годишњице одржавања конгреса, 1978)

Берлински конгрес, конгрес великих сила, који је заседао од 13. VI до 13. VII 1878. године, донео је низ одлука значајних нарочито за народе Балкана. Тим одлукама извршена је ревизија Санстефанског мировног уговора, кнежевине Србија и Црна Гора постале су независне и територијално се прошириле, а Босна и Херцеговина су окупиране од стране Аустро-Угарске.

После Берлинског конгреса појачао се утицај Аустро-Угарске на Балкану, а Србија се у спољној политици оријентисе према Бечу и усмерава своју експанзију према Македонији.

Изложба ће приказати општу атмосферу Берлинског конгреса и задржати се посебно на одлукама које се односе на Србију, на разлозима и последицама тих одлука.

2.

Портрети

Радоје Домановић

(Поводом 100-годишњице рођења, 1973)

Радоје Домановић је најснажнији сатиричар свога времена, а његов захват у политички, друштвени и морални живот епохе био је широк и врло јак по борбености, оштрини и бескомпромисности осуде и снази критике.

Сатире Р. Домановића својим највећим делом односе се на доба обреновићевске владавине у Србији. Он је сликао србијанско друштво захваћено моралном, социјалном и политичком кризом.

Главна дела су му: „Страдија“, „Мртво море“ и „Данга“. Она представљају и у сатиричном и у уметничком смислу најзначајнија Домановићева остварења.

Радоје Домановић родио се 4/16. фебруара 1873. год. у селу Овсишту, у крагујевачком округу. По завршетку гимназије у Крагујевцу, уписао се на филолошко-историјски одсек Велике школе у Београду. Године 1895. постављен је за предавача гимназије у Пироту, а затим премештен у Врање и Лесковац. Године 1900. постављен је за писара у Државној архиви у Београду, а онда за писара I класе у Министарству просвете и црквених послова. Због својих политичких ставова два пута је отпуштан из службе, а и сам је подносио оставку на службу. Године 1905. кандидује се за народног посланика на београдској окружној листи радикалских дисидената као тзв. квалификовани кандидат, и пропада на изборима. Од 1906. године фигурира као власник листа „Нови покрет“, који заступа интересе и схватања завереника који су 29. маја 1903. године затрли династију Обреновића. У два-три маха подноси оставку на државну службу. Од октобра 1906. је на неуказном месту коректора Државне штампарије. Године 1908. умире у тридесет шестој години живота.

Светозар Марковић

(Поводом 100-годишњице смрти, 1975)

Политичар и књижевник. Оснивач социјалистичког покрета у Србији и први теоретичар реализма у српској књижевности. На студијама у Русији и Швајцарској

уознао се са идејама руских демократа револуционара и Маркса.

Године 1871. покреће „Раденик“, први социјалистички лист на Балкану. Активан политичар, покретач и стварни уредник листова „Јавност“, „Глас јавности“ и „Ослобођење“. Осуђиван због писања у штампи. Умро у Трсту 26. фебруара 1875. године.

Светозар Марковић је борац против грађанског либерализма у политици и књижевности, теоретичар националног питања и самоуправе код наших народа, теоретичар задругарства и практички радник на оснивању занатско-произвођачких и конзумних задруга. Око његових социјалистичких идеја, прилагођених приликама у Србији, окупљала се ђачка и занатлијска омладина.

Својим чланцима и брошурама С. Марковић је утирао пут продирању прогресивних идеја.

Кроз ову изложбу биће приказана и Србија у доба деловања С. Марковића.

Изложба ће бити покретна.

Предвиђа се каталог.

Драгојло Дудић

(Поводом 90-годишњице рођења, 1977)

Рођен у селу Клинцима код Ваљева. Напредан земљорадник и писац. Као члан КПЈ (од 1920) прогањан. Сарадник у многим напредним листовима и публикацијама. Организатор устанка у ваљевском крају 1941, комесар чете и командант одреда. Крајем 1941. изабран за председника Главног народноослободилачког одбора Србије. Погинуо 1941. Прве устаничке дане у западној Србији описао у „Дневнику 1941“.

Радован Драговић

(Поводом 100-годишњице рођења, 1978)

Као занатски радник у Загребу и Грацу упознао марксизам и после повратка у Србију (1899) предао се политичком и новинарском раду. Уређивао је „Радничке новине“ и друге радничке листове који су будили класну свест радника и припремали стварање социјалдемократских организација. Оснивач Београдског радничког друштва, прве социјалдемократске организације, а од 1903. до 1905. секретар Српске социјалдемократске партије.

Предвиђа се каталог.

Ђура Јакшић

(Поводом 100-годишњице смрти, 1978)

Снагом свога уметничког талента и сопственим трагичним бицисањем, Ђура Јакшић је оставио трајан траг у српском народу.

Певао је, сликао, писао и волео, и својим песмама и сликама сам себи подигао споменик.

Ова изложба оживела би сећање на Јакшића песника и сликара, боема и бунтара, пролетера и бескућника.

Од експоната биће презентовани многобројни оригинални рукописи Јакшићевих песама и писама, као и прва издања његових дела, поједини сачувани лични предмети, затим познате фотографије Ђ. Јакшића као и фотографије песника са којима је друговао и сарађивао.

Ликовно стваралаштво Ђ. Јакшића имаће такође истакнуто место на овој изложби.

Ђ. Јакшић родио се 1832. год. у Српској Црњи. Наклоњен сли-

карству, похађао је цртачке школе и сликарске академије у разним местима (Сегедин, Темишвар, Пешта, Бечкерек, Беч, Минхен).

У „Српском летопису“ за 1853. штампао је своје прве песме. Од 1855. до 1856. живео је у Великој Кикинди, затим био искушеник у манастиру Крушедолу.

Од 1857. до 1878. Ђ. Јакшић је радио као учитељ и наставник у разним местима Србије. Од 1872. до 1878. налази се на дужности коректора Државне штампарије у Београду, где је и умро 16. новембра 1878.

Филип Филиповић

(Поводом 100-годишњице рођења, 1978)

Рођен у Чачку. Гимназију учио у родном месту и у Београду, а техничке студије завршио у Петрограду. Учествовао у руској револуцији 1905. год. и био члан социјалдемократске партије большевика. Истицао се и научним радом у математици.

По повратку у Србију 1912. год. био је члан Главне партијске управе ССДП и секретар Радничке коморе. За време рата у интернацији.

На Конгресу уједињења КПЈ 1919. год. изабран за секретара Извршног одбора Централног партијског већа, а 1920. год. за председника општине Београда и народног посланика. Ухапшен 1921. год. и осуђен на две године затвора. Од 1924. у емиграцији — представник КПЈ у Балканској комунистичкој федерацији и Извршном комитету КИ, учесник на конгресима КПЈ и КИ; живео у Москви, где је у периоду Стаљинових „чистки“ и страдао (вероватно 1938).

Поред многих теоријских и других чланака у партијској штампи, написао је и неколико већих брошура и дела. Најпознатије му је дело „Развитак друштва у огледалу историјског материјализма“.

Предвиђа се каталог.

Триша Кацлеровић

(Поводом 100-годишњице рођења, 1979)

Правник. За време студија у Београду члан Клуба социјалиста Велике школе. Један од оснивача Српске социјалдемократске партије, чији је секретар био 1906. и 1907. године. Народни посланик. Учествовао на Првој балканској социјалистичкој конференцији (1909), на Конгресу Социјалистичке интернационале (1910), на Цимервалдској конференцији (1916). Један од оснивача КПЈ и председник комунистичког посланичког клуба (1921). Секретар КПЈ (1923—1925) и делегат на конгресу Треће интернационале (1924). Од 1925. год. политички пасиван. Бавио се адвокатуром. После рата судија Врховног суда. — Сарадник и уредник многих радничких листова. Писац многих публикација о радничком и комунистичком покрету у нашој земљи.

Умро је 1965. године.

Предвиђа се каталог.

Димитрије Туцовић

(Поводом 100-годишњице рођења, 1981)

Рођен у Гостиљу (Златибор), гимназију учио у Ужицу и Београду. Правник. Као студент обнавља социјалистичку групу ве-

ликошколаца и ради на стварању модерних синдиката. Учествује у припремама за оснивање класне радничке партије и организује демонстрације противу режима. Уредник „Радничких новина“, а на партијским и синдикалним конгресима најистакнутији теоретичар и поборник јединства партије и синдиката. Од 1908. год. секретар ССДП. Главни уредник теоријског часописа „Борба“ и истакнути борац за идеју националне равноправности у земљи и у међународном радничком покрету (конгрес у Копенхагену 1910, анексија Босне и Херцеговине, став српске буржоазије према Албанији и Македонији). Писац много-

бројних брошура и чланака у листовима и часописима српског и међународног радничког покрета. Преводио на српскохрватски језик дела Маркса, Бебела, Кауцког и других.

Погинуо 1914. године.

Кроз лик једног од најистакнутијих вођа социјалистичког покрета у Србији, на изложби ће бити приказано и време у коме је он деловао.

Предвиђа се каталог.

•

Предвиђа се издавање разгледница уз поједине тематске изложбе.

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Средњи век има велики значај за образовање српског народа, а у њему се изграђивала и развијала и феудална држава.

Хронолошки, овај ће период у музеолошком приказу обухватити време од досељења Словена (VII век) до пада средњовековне српске државе под турску власт (XV век), не занемарујући при томе земљиште и тековине античке цивилизације које су Словени затекли на Балканском полуострву.

Археолошких извора о насељавању Словена готово и нема, и наука се до сада углавном ослањала на византијске и античке писце. И период од VII до XV века из историје Србије археолошки је врло мало истражен, па су ретки остаци материјалне културе тога времена.

Да би обезбедио експонате за музеолошки приказ овог времена, Историјски музеј планира и ар-

хеолошка ископавања на локалитетима који би пружили податке о насељавању Словена на Балкану (аварско-словенска и словенска некропола у Малом Иђошу и код Шапца) и о организовању српске феудалне државе (Рас и Поморавље).

То би Музеј чинио у сарадњи са другим музејима и са катедром и институтом за археологију.

МАЛИ ИЂОШ

Долазак Словена у Панонију и на Балкан недовољно је проучен. Ни историјска ни археолошка наука овај проблем није прецизно разјаснила. Међутим, извесно је да су при аварским нападима на Византију Словени играли значајну улогу и да су почетком VII века колонизовали Балканско полуострво.

Археолошки, ова рана словенска колонизација тешко је уочљива, а исто важи и за материјал који се може везати за Словене, а припада VII и VIII веку. Тек од краја VIII и почетком IX века издвајају се одређене групе накита словенског порекла.

У уводном делу сталне поставке Историјског музеја илустроваће се, макар и фрагментарно, период Сеобе народа. Експонати за то могу се наћи у некој аваро-словенској некрополи. Народни музеј у Суботици понудио је Историјском музеју Србије једну такву некрополу у селу Мали Иђош, крај Суботице. Приликом земљаних радова случајно су откривена два гроба, који, судећи по керамичким прилозима, припадају крају VIII или почетку IX века. Остали део некрополе потпуно је интактан, тако да би систематско откривање ове некрополе сигурно дало значајне резултате.

Проблеми везани за ово налазиште од посебног су значаја, јер је баш време непосредно после пропасти аварскога каганата (после 803. год.) обележено наглом експанзијом и стабилизацијом словенског живља у Панонској низији.

Локалитети на којима се може, с једне стране, проучавати континуитет насељености од VI до IX века, а с друге стране процес постепеног претапања раније аварске популације у новопридошли словенски етнос, код нас су прилично малобројни, а до сада готово и неиспитани.

СТАРА РАШКА

На брду Градини изнад Пазаришта код Новог Пазара налазе се остаци утврђења, града Раса,

у коме је све до почетка владе цара Манојла Комнена (1143—1180) неко време пребивала византијска посада која је пазила на српског владара.

Рас је у IX веку био најисточније место средњовековне српске државе, а око 1200. године и епископско седиште за српске области.

Прва српска државна творевина са Властимиром, Петром и Чаславом развила се на подручју југоисточне Босне и источне Херцеговине, са седиштем око Лима и Таре. Ширење српског елемента, горштакког и експанзивног, вршило се у том крају и за време кад су Србима господарили Византинци, јер Византија у тим далеким шумовитим крајевима није томе могла да се супротстави пошто тамо није имала довољно свога живља.

Рас је крајем XI века постајао све више српски град. По његовом имену прозвана је и река која протиче кроз Рас, а касније и читава област — Рашка. Први траг да се Србија назива именом *Rassia*, *Raxia*, *Rascia* — налазимо у извештају Псеудоанзберта (1188—9), који је писао о Трећем крсташком рату. Према имену области названи су после и њени становници. Рашани и Рашки постаје временом синоним за експанзивно српско племе које је живело у тим крајевима. У српским краљевским титулама XIII века замењује се често назив „српске“ са „рашке земље“. „Све рашке земље“ означава, врло вероватно, скуп свих оних рашких области које су понекад могле бити и делене међу браћом Немањићима, а које се уједињене јављају од краја XII века.

Рас је страдао много у XII веку од Византије — Манојло Ком-

нен га је освајао 1149, 1150. и 1172. године. Као своју престоницу Немања је развио Рас, где је било и остало епископско седиште, а поред старе цркве Немања је подигао и једну нову, посвећену св. Ђорђу (Ђурђеви ступови). У Расу се налазио и један женски, Богородичин манастир. Државне саборе Немања је држао у близини Раса. Од 1382. године стари Рас се јавља под именом Трговиште, као трговачко место у српској земљи. Привредно значење Раса и његовог краја подигли су рудници Рогозне са сребром и Глуховице са железом.

Испитивање старог Раса почео је 1966. године Завод за заштиту споменика културе СР Србије. Његови сарадници снимили су градске бедеме, констатовали унутар града темеље једне цркве, открили једну пећину са фреско-сликарством, и сондажно испитали на североисточној страни бедема једну кружну кулу на којој је касније подигнуто минаре џамије.

Историјски музеј Србије, у заједници са Скупштином општине Нови Пазар, почео би у 1971. години са проучавањем Раса. То проучавање биће археолошко-архитектонско, али би се касније проширило и на општа историјска истраживања старе Рашке, јер је то крај који је најмање проучен иако се у њему развијала прва српска држава.

ПОЦЕРИНА

Област Поцерине до сада је била слабо истраживана у археолошком, историјском и етнографском погледу. Прве такве податке о овом крају дао је Феликс Каниц, а готово упоредо са њим и Милан Ђ. Милићевић. Међутим,

радови ова два научника нису били плод систематских истраживања, већ више узгредне забелешке, које су се ослањале делом на богату народну традицију, а делом на чињенично стање које су они затекли на терену.

Област Поцерине била је део римске провинције Паноније, а Цер је представљао границу са провинцијом Далмацијом. Проучавање овог терена треба да осветли формирање племенских заједница код Словена, њихов живот и културу, што је, с обзиром на досадашња врло ретка испитивања, од посебног интереса. Неиспитан је, такође, и период средњег века, односно време владавине Турака, из кога су сачувани неки фортификацијски објекти.

Археолошка истраживања почела би током 1971. године.

Истраживања би заједнички обављали Историјски музеј Србије и Народни музеј у Шапцу.

СРЕДЊЕ ПОМОРАВЉЕ

Параћинско-светозаревачка котлина, крај насељаван Србима нарочито у периоду од XII до XIV века, богата је средњовековним архитектонским објектима. У другој половини XIV века овде се подижу манастири Раваница, Сисојевац, Јошаница и Каленић, а у том периоду подигнута су и многа утврђења.

Манастир Јошаница, до сада неизучен, садржи одлике споменика предморавске школе у архитектури, а постморавске по фрескама. Заједно са Раваницом, Мана-

сијом и Каленићем, овај манастир пружа нове могућности за изучавање моравске школе уопште.

Утврђења као што су Петрус код Параћина и Жупанов град код села Жупањевца, са око 35 мањих утврђења, пружају велике

могућности за изучавање српске средњовековне архитектуре са одликама деспотског времена.

Истраживања би заједнички обављали Историјски музеј Србије и Завичајни музеј у Светозареву.

МУЗЕЈСКИ МАТЕРИЈАЛ

Богата и широка тематика Музеја намеће крупне задатке у сакупљању материјала. Сакупљање материјала је једна од најважнијих делатности Историјског музеја. Сакупљачки рад не зависи само од поставке сталне изложбе Музеја и свега онога што је потребно да би се она реализовала, већ и од тематике Музеја, од процене шта све може бити значајно за илустрацију историје. Стога се има у виду и материјал који ће ретко бити излаган, или можда уопште неће бити изложен, али треба да буде сачуван од пропадања, проучаван, употребљаван за илустровање књига и сл.

Музеј долази до материјала археолошким ископавањима, откупом, примањем поклона, позајмицама, огласима, активним истраживањем. Из неких периода српске историје (средњи век, период стране власти) до материјала се тешко долази. Због тога се Музеј укључује у археолошка ископавања, сам или у заједници са другим музејским и научним установама.

Зато што је средњовековни период врло сиромашан материјалом, буквално сваки очувани предмет историјски је значајан и интересантан и заслужује да буде прибављен и чуван у Музеју. Посебно се обраћа пажња следећим врстама материјала: оруђе и адат, оружје и делови ратничке

опреме; предмети свакодневног живота: посуђе, намештај, одећа и текстил, накит; документи најразличитијих врста, печати, хералдички и државно-симболички знаци, новац; књиге, рукописи, илустрације, иконе, фреске, пластика; при томе се више води рачуна о илустративним могућностима него о уметничкој вредности.

Поред оригиналног материјала, Музеј се служи и разним врстама копија, реплика и макета, ради коришћења објеката које не може прибавити или који се не могу у оригиналу излагати. Долазе у обзир и копије фресака, фото-копије докумената и рукописа, одливи печата и пластике, макете цркава и градова, такође и историјске карте.

За период стране власти важи у великој мери оно што је речено за средњи век. Материјал, нпр. за XVI век, још је оскуднији зато што се локалитети овога периода не ископавају, па материјал ретко придолази тим путем. Поред врста материјала које су већ набројане, овде треба додати као нове и значајније материјале — предмете из свакодневног живота патријархалног друштва. Ова врста материјала добрим делом поклапа се са оним што се назива етнографским материјалом, те би хронолошко одређивање играло значајну улогу. Исто важи и за ношњу, вез и др. Важан мате-

ријал у овом периоду представљају слике, гравире и географске карте. Сав тај материјал има илустративну вредност, мада је најчешће настао изван наших области. Већа пажња ће морати да се обрати оружју и ратничкој опреми, униформама, музичким инструментима, а тако исто и документима најразличитијих врста: султанска писма, фермани (заповести), берати (документи о постављењу), ахднаме (уговори), бујурундије (заповести), хуџети (судске одлуке), дефтери (регистри, званичне књиге), канунаме (садрже аграрноправне и фискалне одредбе).

Треба посебно поменути производна средства, због новог начина привређивања у пољопривреди и занатству, продирања нових облика итд. Далеко боље него раније може се сакупљати материјал који илуструје културно стање и просветну делатност, пошто се у већој мери јављају књиге, часописи, уџбеници. Треба обратити пажњу на документе појединаца: пословне књиге, дневнике и сл. Још увек се могу пронаћи разне врсте ликовног материјала (слике, гравире, илустрације у књигама, литографије и сл.). Разумљиво је да за овај период остају потребе за копијама и макетама, али само у мањем броју случајева.

Међу материјалом из XIX и XX века вршиће се оштрија селекција приликом сакупљања, јер овог материјала има у великом броју.

Предмети из свакодневног живота, оруђе и сл. интересантни су само до појаве модерних индустријских производа. При томе се обраћа пажња на повлачење и ишчезавање старих и појаву нових облика. За последње деце-

није XIX и за XX век предмети из свакодневног живота везују се за истакнуте, историјски значајне појединце. Ту се спаја меморијални карактер таквих предмета са њиховим општим илустративним могућностима. Ликовни материјал из овог периода сакупљаће се као илустративни материјал — на пример, портрети истакнутих појединаца или историјске композиције, слике грађевина, градова и др., а не сви споменици сликарства једног периода. Сакупљаће се и разне фотографије. Музеј такође води евиденцију о свим важнијим збиркама фотографија у другим установама. Слично се поступа и са књигама штампаним у облику албума фотографија. Писаног материјала из овог времена има у изобиљу, тако да се појављује проблем разграничења компетенција у односу на библиотеке и архиве. Музеј се стара о хартијама историјских личности, о појединачним документима који у архиву не добијају право место. Међу књигама и новинама Музеј ће се интересовати пре свега за оне које су богате оригиналним илустративним материјалом.

С обзиром на слабу очуваност материјала и велико интересовање, треба обратити пажњу на сав материјал који се односи на народноослободилачки рат. Не само на оружје, трофеје, документе и сл. већ и на предмете истакнутих појединца, објекте везане за значајније догађаје, материјал из илегалног рада и живота, личне ствари жртава и др.

Новији периоди доносе нове врсте документарног материјала: документарне филмове, плоче, магнетофонске траке. Такав материјал треба сакупљати уколико се односи на значајна збивања.

Све се ово односи и на материјал из периода социјализма.

Овде, као и у неким ранијим периодима, Музеј се не задовољава само тиме да сакупи оно што се још може наћи, него успоставља и евиденцију о томе шта је све од материјала који је за њега интересантан сакупљено у другим музејима и научним установама. Та евиденција подразумева негде и микрофилмовање и фотокопирање материјала.

Музеј је посебно заинтересован за истраживања материјала у другим музејима, сродним установама и код појединаца у иностранству, нарочито у Аустрији, Мађарској, Немачкој, Турској и Совјетском Савезу.

Својим интерним плановима Музеј разрађује критеријуме по којима се одабирају и прибављају предмети и материјал из периода у којима их има у изобиљу и настоји да избегне паралелно деловање на пословима које већ раде друге установе.

У прикупљању материјала Музеј се користи услугама својих спољних сарадника, организованих повереника, чланова Друштва пријатеља Историјског музеја.

Прикупљање и откуп музејског материјала повезују се са реализацијом сталне изложбе и тематских изложби — то је оријентација у избору материјала. Пошто се до експоната за сталну изложбу долази реализацијом концепција тематских изложби о привреди, политици, и култури, то се и финансијска средства предвиђају у оквирима ових изложби. Поред тога, предвиђају се посебно и финансијска средства за откуп предмета који се понуде, односно предмета везаних за сталну поставку, без обзира на

темпо и могућност реализације појединих тематских изложби.

Финансијска средства за прибављање музејског материјала у овом десетогодишњем периоду могу се предвидети само апроксимативно. У Музеју се не може увек тачно унапред одредити шта ће се моћи откупити, и по којој цени, јер то зависи од понуде или проналаска предмета, односно од цене на тржишту. Због тога у Музеју, уз средства везана за набавку предмета за поједине тематске изложбе, мора увек постојати и сталан фонд средстава за откуп предмета који се појаве, а који, ако су значајни или ретки, и брзо нестану.

Мада је прибављање музејског материјала основна делатност Музеја, средства до сада утрошена у те сврхе врло су мала — она износе 420.000 динара. Разумљиво је да то јако успорава рад Музеја, нарочито сада када су створени теоријски и кадровски предуслови (концепције и синопсиси) за реализацију изложби. За откуп материјала предвиђа се око 2,500.000 динара.

ДОКУМЕНТАЦИЈА МАТЕРИЈАЛА

У документационом центру Музеја сакупља се, евидентира, сређује, обрађује и чува документација музејског материјала и стручног деловања Музеја.

Поред књига инвентара и картотеке, центар води и фототеку, хемеротеку, филмотеку, библиотеграфију, регистар предмета и разне евиденције материјала (других музеја и установа, грађана и др.), а у оквиру матичне службе прати стање музеја и збирки за које је законом одређен као

матични музеј и води евиденцију о њиховом музејском материјалу.

У оквиру Документационог центра долазе и библиотека, препараторска радионица и фото-лабораторија.

ЗБИРКЕ

У Документационом центру води се документација следећих историјских збирки: архивског материјала, знамења (ордење, медаље, амајлије), карата (војне, историјске и старе географске карте), оружја и војне опреме, нумизматике, етнографије, археологије, оруђа за производњу (производна средства у привреди), повеља и диплома, плаката, печата, рукописа, уметности (ликовни материјал, примењена уметност, копије фресака), фотографија, оставштина појединих познатих личности и помоћних експоната (макете, мулажи, карте).

Откупљени предмет са основним административним подацима и кратким описом изгледа уноси се прво у Књигу откупљених музејских предмета.

Централна картотека. — Ова картотека садржи све картоне обрађених музејских предмета по збиркама.

Сваки обрађен картон је основ из кога се даље развијају све врсте осталог документарног материјала.

По досадашњем приливу материјала у Музеј, може се предвидети да ће за следећих десет година збирке бити увећане за око 15.000 предмета.

Централна инвентарска књига. — То је званични правно-имовински документ Музеја; чува се као један од највреднијих музејских експоната и има својство споме-

ника културе. По подацима је идентична са картонима централне картотеке.

У ову књигу биће уписано око 15.000 предмета који ће увећати збирке у овом периоду.

Помоћне стручне картотеке. — Од података које садржи картон централне картотеке развијају се следеће помоћне картотеке: хронолошка, предметна, картотека личности, картотека по материјалу, картотека по теми.

Ово су стручне — приручне картотеке, које омогућавају брзо и лако сналажење у комплексном материјалу, а без којих би рад за музејске стручњаке и остале заинтересоване практично био онемогућен.

Према претпоставци да ће се музејски фонд повећати за 15.000 предмета за следећих 10 година, у овим картотекама треба обрадити и разврстати око 30.000 картона.

Фототека у музејској документацији има изузетну важност. Поред детаљног описа предмета у картону, на њему мора постојати и фотографија дотичног предмета, који га и визуелно фиксира и на тај начин комплетно обрађује и заштићује. До сада у Музеју има снимљених 1.060 предмета музејског материјала (од 6.188 предмета).

У фототеку ће се сливати и материјал снимљен на терену.

Фототека има своју инвентарску књигу и регистар картона.

Хемеротека. — Хемеротечки фонд Музеја сачињавају исечци из југословенске штампе (дневних и периодичних листова) које Музеј, као претплатник, добија од Прес-сервиса. Теме новинских чланака које обухвата хемеротека односе се на историју и на про-

блематику рада и развоја музеја на територији Србије.

Чланци се разврставају по класификационој схеми која је прилагођена потребама Музеја. Хемеротека има своју инвентарску књигу и регистар-картотеку.

У Документационом центру сакупљају се и сређују регеста и библиографије материјала из других музеја, архива и библиотека и из приватних архива и библиотека.

Фонотека Музеја садржи снимке говора појединих значајних личности.

Филмотека садржи филмове документарног карактера, позајмљене или на други начин прибављене, или којима је сам био продуцент.

За ову документацију Музеј првенствено рачуна на сарадњу са Југословенском кинотеком.

Стручни архив. — Стручни архив садржи сву документацију која се односи на стручно деловање и развој Музеја и представља трајно сведочанство о постигнутим резултатима на плану проблематике коју проучава. Садржај те документације је: правнонормативна документација, документација научноистраживачког рада, изложби, издавачке делатности, педагошко-пропагандног рада као и илустративног материјала у оквиру ових тема (каталози, плакати, позивнице, цртежи, магнетофонске траке, фотографије изложби и др.).

ПРЕПАРАТОРСКА РАДИОНИЦА

У току следећих десет година препараторска радионица Музеја, која је амбулантног карактера, обавиће конзервацију и рестаура-

цију око 5.000 већих и мањих предмета (дрво, метал, текстил и кожа) и радиће на превентивној заштити свих новонабављених, депонованих и изложених предмета.

Конзервацији и рестаурацији треба посвећивати велику пажњу због тога што су предмети који се набављају врло често у рђавом стању, а и на предметима који се излажу морају бити обављени послови заштите.

С обзиром на степен развоја Музеја, већ сада је потребно да радионица за заштиту предмета од дрвета, метала, камена и другог материјала и радионица за заштиту текстила буду знатно боље технички опремљене.

За прву радионицу треба набавити металне судове већих запремина који би се користили за импрегнацију, искувавање и друго; инфрацрвене лампе за загревање и сушење предмета; апарат за електролизу (суви усмеривач); фрижидер од 200 литара за чување осетљивих хемикалија, потребних за конзервацију предмета; гибљиве осовине за зубарску технику са насадником за механичко чишћење предмета; електролитички вибратор за исту намену; два дигесторијума у којима би се обављали хемијски процеси; вакуум-апарат за конзервацију накита у силиконским смешама; сушница са уграђеним термометром за сушење предмета; кондуктометар и пластичне каде.

Радионицу за заштиту текстилних предмета такође треба боље опремити и набавити: специјалан сто за прање текстила; гасну комору; ултразвучни генератор са помичном главом јачине 600 волти; кондициони апарат; пластичне лутке и вешалице; микроскоп бинокуларни са уграђе-

ним светлом; микрометар; динамометар за одређивање дужине влакна.

Да би радионице могле добро функционисати, морају се провизорно адаптирати садашње мале просторије у Милошевом конаку и у згради у којој се данас налазе радне просторије Музеја.

Овако проширен рад претпоставља и попуну кадра — ангажовањем једног конзерватора и једног помоћног препаратора.

ФОТО-ЛАБОРАТОРИЈА

Уз препараторску радионицу већ сада је неопходно формирати и фото-лабораторију за снимање експоната у другим музејима и на другим местима, за снимање на терену, као и за снимање прибављеног материјала за потребе картотеке. До сада се Музеј користио услугама других, али је много рационалније (и економски и организационо) основати сопствену фото-лабораторију (која би, временом, пружала помоћ и другим сродним музејима). Снимање терена на којима се врше истраживања музејског материјала (откуп, ископавања, историјско-социолошка испитивања у вези са појединим изложбама и др.) и опремање изложби захтева добро организовану фото-службу, посебно у оваквом једном музеју, у коме фото-материјал има велику примену. Лабораторија би се, међутим, бавила и ксерографисањем писаних и штампаних текстова. Овај метод у Музеју свакако треба применити да би се, када су у питању архивски документи, избегло излагање оригинала и да би се, у случају избледелих текстова, правили јаснији експонати.

За фото-лабораторију треба набавити и најнеопходнији инвентар (фото-апарат, кино-камеру, апарат за увећивање, пројектор, ксерограф и др.).

За фото-лабораторију ангажоваће се један висококвалификовани фотограф.

БИБЛИОТЕКА

Библиотека Музеја сакупља, размењује, чува и обрађује публикације (књиге, часописе, листове и др.) неопходне за проучавање политичке, друштвене, културне и привредне историје народа СР Србије, као и стручне публикације из области музеологије. Библиотека сада има 4.850 књига и 4.000 свезака периодике.

Фонд библиотеке ће се знатно повећати у периоду од 1971. до 1980. године.

Библиотека Музеја врши сада размену са 70 институција у земљи и са 30 институција у иностранству. Број ових установа и организација ће у будућности свакако бити већи.

Све књиге које Музеј има инвентарисане су. Међутим, са часописима није иста ситуација, па ће се у што скорије време пописати сва годишња часописа и новина и израдити каталог.

Азбучни каталог библиотеке је у изради. Потребно је, такође, израдити и предметни каталог, обрадити чланке и радити на библиографији.

Раритети књига, часописа и листова, којих сада има 150, морају се благовремено конзервирати, с тим што ће се за њих обезбедити посебан начин чувања и обраде.

За правалан рад и развој библиотеке потребно је обезбедити

просторије, и то читаоницу, магацин за књиге и собу за рад библиотекара и за смештај приручне библиотеке. Просторије треба опремити свим материјалом који библиотека треба да има. Дакле, потребно је набавити ми-

крочитач, магнетофон, полице (затворене), термометар и барометар, орманчић за каталожке листиће, контролне картоне за периодику и збирке, као и за евиденцију размене и претплатника.

ОСТАЛЕ ДЕЛАТНОСТИ МУЗЕЈА

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ

1. Историјски музеј издаје часопис „Зборник Историјског музеја Србије“.

Зборник излази у серијама (средњи век, нови век, савремено доба), а поједине свеске могу бити и мешовитог садржаја.

Поред научних и стручних студија и прилога из историје и музеологије, у часопису се дају редовно подаци о раду Музеја.

2. Музеј издаје каталог и проспекте појединих изложби, раритете књига и часописа у фототипској техници и друге публикације као прилоге изложби.

3. У издању Музеја припрема се „Историја педагогије и школства код Срба“. Књига излази у четири тома до 1975. год. Први том излази 1971. год.

Средства за припрему ове едиције обезбедила је Републичка заједница за научни рад.

Редакцију дела чине професори универзитета: Љубомир Крнета (председник), Радован Самарџић, Сима Ђирковић, Радослав Чурић, Владета Тешић и Јован Милићевић, и управник Историјског музеја Србије Едип Хасанагић (одговорни уредник).

Дело ће штампати Завод за издавање уџбеника СР Србије.

4. У сарадњи са Заводом за издавање уџбеника СР Србије,

Музеј припрема два приручника за историју за ученике средњих и виших разреда основних школа. Материја приручника везује се за изложбе Музеја.

У приручницима се обрађују ове две теме: Устанак 1804. и Раднички и социјалистички покрет у Србији пре првог светског рата. То ће бити специјална врста допунске школске литературе, кроз коју ће ученици моћи да проширују и допуњују своје знање из посебних тема или појединих важнијих историјских периода и збивања, и то преко илустрација (уметничких слика, фотографија, факсимила и др.) и мањих текстова који су или изворног карактера (документи, чланци и слично) или представљају сажету обраду одређеног питања које се у уџбенику не разрађује, а важно је за проширење ученичког знања. У ствари, то је водич кроз историју — специфичан приручник у речи и слици, по својој концепцији, опреми и привлачности штива знатно различит од класичне историјске читанке.

Књиге излазе из штампе 1971. године.

У оквиру ове едиције („Из историје Србије“) обрађиваће се и друге теме.

5. Музеј ће издавати и друге сличне публикације у оквиру

своје концепције, пре свега оне које се везују за теме појединих изложби.

том циљу организовати и дискусије са посетиоцима.

б) Предавања

1. Поводом појединих изложби припремити предавања са дискусијом о теми коју третира изложба. То ће бити предавања за музееалце, или за просветне раднике, или, шире, за грађане.

2. Поводом појединих изложби организовати семинар за ученике или наставнике. За наставнике то може да буде обрада једне методске јединице.

Ученици који заврше овај семинар стекли би право на бесплатне улазнице за изложбе, а они који то желе постали би чланови омладинске секције Друштва пријатеља Историјског музеја Србије.

3. Организовати предавања из области музеологије, историје уметности, етнологије, нумизматике и др. за кустосе Музеја, а нека и за чланове Друштва пријатеља Историјског музеја.

4. У оквиру појединих изложби организовати уметничке вечери (концерти, реситали и др.).

в) Патронат и школске збирке

1. Прихватити патронат над школама које носе име неке личности или историјског догађаја ако је то тема изложбе Музеја. С тим школама израдити програм заједничког рада (у прославама дана школе, екскурзије, писање наградних темата итд.).

2. У Музеју створити збирку експоната намењених искључиво за позајмице школама.

За поједине догађаје и личности Музеј ће из те збирке позај-

ПЕДАГОШКА И ПРОПАГАНДНА ДЕЛАТНОСТ

1. Педагошка делатност

а) Посете изложбама

1. Одржавати непосредне везе са школама и јединицама Народне армије у Београду и ван Београда, у циљу организовања посета изложбама. Ради планирања ових посета и што бољег коришћења од стране ученика и припадника Армије, укључити се у програм и план рада просветно-педагошких завода односно органа који у јединицама Армије раде на образовању и васпитању.

Посете прилагодити, по могућству, времену када се у настави у школама обрађују теме изложби односно када школе доводе своје ђаке у Београд на екскурзију.

Спровести у појединим школама и јединицама Армије наградну анкету о утисцима са изложби.

2. Организовати посете изложбама, са предавањем наставника историје, књижевности и др., као и посете просветних радника приликом њихових екскурзија у Београд.

3. Успоставити везе са привредним предузећима и организовати посете радника изложбама.

4. За остале грађане вршити пропаганду расположивим средствима информисања (плакати, дневна штампа, радио-телевизија, проспекти, шау-картони, сувенири).

5. Систематски проучавати запажања посетилаца изложби. У

мљивати експонате школама да их изложе у школским просторијама.

Поред школа, ово би се радило и у предузећима и другим радним организацијама.

г) Екскурзије

1. Са заинтересованим школама организовати обилазак неких значајних историјских места (из Устанка 1804, првог и другог светског рата и др.).

2. Са друштвом пријатеља Историјског музеја Србије испитати могућност организовања једне студијске екскурзије у неку земљу интересантну за упознавање музеја. Учествовали би и завичајни музеји.

3. Учествовати у стручним екскурзијама које организују други музеји и организације музејских радника.

4. Организовати стручне екскурзије или појединачна студијска путовања у земље са развијеним музејима историјског типа — или у виду размене са музејима тих земаља, или уз помоћ Републичке заједнице културе, или на основу културних конвенција са другим земљама.

д) Покретне изложбе

По правилу, све тематске изложбе Музеја су покретне. У сарадњи са завичајним и другим музејима, ове ће се изложбе приказивати у појединим местима у земљи.

Овакве изложбе (целовите, или у скраћеном издању) могу се приказивати и у појединим установама и предузећима.

Историјски музеј може припремати мање изложбе и на предлог појединих установа или предузећа.

2. Пропагандна делатност

1. Припремити и штампати пропагандни материјал за изложбе (проспекти, разгледнице, плакати, шау-картони, штампа).

2. Сарађивати са листовима и часописима, давати вести о појединим активностима Музеја, објављивати написе стручњака Музеја.

3. Укључити се у програм културних и образовних емисија Телевизије, као и у културни преглед Радија.

4. Испитати могућност организовања филмотеке да би се уз посете појединим изложбама или уз предавања приказивали историјски филмови. Набавити кино-пројектор величине 16 mm.

5. Укључити се у програм рада туристичких организација и развити сарадњу са овим организацијама.

6. Организовати продају разгледница и музејских публикација преко аквизитера и на други начин.

МАТИЧНА СЛУЖБА

Историјски музеј Србије је матични музеј у погледу музејских предмета који имају својство архивског и књижевног материјала, реалија и техничког музејског материјала.

Спроводићи одредбе Закона о музејима (чл. 40 и 41), Историјски музеј, као матични, обављаће у наредном периоду ове задатке:

— пратити и проучавати потребе и услове рада музеја и музејских збирки и предлагати предузимање мера за унапређивање њиховог стручног рада;

— водити евиденцију о музејима и музејским збиркама, при-

жати им стручну помоћ у раду, нарочито у погледу примене савремених метода стручног рада;

— водити централну документацију музејског материјала у музејима и музејским збиркама;

— вршити стручни надзор над радом других музеја и музејских збирки.

У 1970. години извршен је непосредан увид у стање музеја и збирки у ужој Србији. Снимак тога стања, иако непотпун, указује да у многим музејима у погледу стварања бољих услова рада, унапређења стручног рада, боље документације и боље заштите материјала треба предузети низ конкретних, хитних и дугорочних мера, а пре свега:

— да музеји и збирке изврше ревизију материјала;

— да се у музејима и збиркама заведе јединствена основна документација, тј. да се створе јединствене централне књиге инвентара и картотеке, књиге јединствене теренске документације и снимања музејског материјала;

— да се употпуни општи преглед стања музеја и збирки, а затим испитају услови њиховог рада (смештај, финансирање, кадрови и др.) и предложе мере за унапређење рада;

— да се тачно региструју предмети на којима треба предузимати мере заштите, по приоритету угрожености, и спроведу те мере.

Из тога произлазе и ови конкретни задаци Историјског музеја:

— да музејима и збиркама пружи стручну помоћ у ревизији материјала и формирању збирки историјског карактера (архивски и фото-материјал, књиге, оружје, меморијални предмети и др.);

— да припреми предлог јединственог обрасца књига за вођење основне документације;

— да учествује у разради и формирању система централне матичне документације при матичним музејима за одређену врсту материјала;

— да на основу извештаја музеја и музејских збирки среди евиденцију за потребе свога документационог центра и потребе Републичке заједнице културе и Републичког секретаријата за образовање, науку и културу;

— да пружи и другу стручну помоћ на тражење музеја и збирки или по властитој иницијативи.

У погледу израде система јединствене документације Музеј ће се консултовати са музејима и збиркама и организовати ширу размену мишљења у виду састанака или семинара. У том смислу користиће и помоћ и сарадњу организација музејских радника — Заједнице музеја и галерија и друштава музеалаца.

Стварање нове стручне документације, односно реформа постојеће, претпоставља најшире консултовање стручне литературе и познавање искустава развијенијих музеја у земљи и иностранству, као и специјализованих институција које се баве документацијом у музејима. У том смислу неопходно ће бити упознати Музејски документациони центар при УНЕСКО-у у Паризу и посебно проучити примену средстава савремене технике у музејској документацији.

САРАДЊА СА МУЗЕЈИМА И ДРУГИМ УСТАНОВАМА

Сарадња на постављању и организовању изложби може се развијати у овим видовима:

а) ангажовање Историјског музеја на изради и реализацији концепције изложби које припремају и финансирају поједини музеји или друге радне организације;

б) учествовање Историјског музеја у припремању и отварању изложби које организују више музеја или других радних организација;

в) организовање покретних изложби.

Оваква сарадња представља размену искустава и помоћ у раду, нарочито у савременом музеолошком обликовању и презентирању експоната на изложбама комплекснога типа. Затим, овим путем концентришу се и стручне снаге и финансијска средства на теме од општијег значаја, чиме се подиже квалитет изложбе и самим тим васпитно утиче и на развијање естетичких погледа посетилаца.

Ангажовање Историјског музеја на изради и реализацији концепција изложби за сада се предвиђа, на основу већ спроведених званичних договора, код сталне поставке комплексне изложбе „Лесковац и околина у XIX и XX веку“ и код меморијалне изложбе о Церској бици на Текерешу.

Изложба о Лесковцу је део сталне поставке Народног музеја у Лесковцу. Изложба се поставља у згради подигнутој за музеј и треба да буде отворена октобра 1971. године, уколико се дефинитивно реши питање финансирања. У Историјском музеју сачињен је први нацрт концепције. На реализацији концепције ангажоваће се кустоси оба музеја.

За меморијалну изложбу о Церској бици, која ће бити постављена у згради поред споме-

ника изгинулима, припремљена је концепција. Изложбу ће реализовати кустоси Историјског музеја у 1971. години.

Ове изложбе финансирају скупштине општина Лесковац и Лозница.

*

Скоро све изложбе Историјског музеја замишљене су као покретне. Искуство са изложбом „Животни пут Васе Пелагића“, која се у току 1970. године приказује у двадесетак места Србије, потврђује оправданост замисли да се уложени труд и средства максимално искористе у васпитне сврхе, тј. и ван Београда, у коме се, због велике концентрације музеја, осећа и zasiћеност изложбама. Ово је посебно значајно за сарадњу са оним завичајним музејима који оскудевају и у средствима и у стручним кадровима. Јер, припрема једне тематски комплексне изложбе захтева и примену савремених техничких средстава и ангажовање не само кустоса разних струка него и архитеката, сликара, картографа и других стручњака.

Други вид сарадње у овом смислу јесу покретне изложбе које Историјски музеј припрема заједнички са музејима и другим установама, односно заједничке изложбе више музеја, удруживањем средстава и кадрова.

Поред сарадње у организовању изложби, Историјски музеј предвиђа и сарадњу са музејима и другим установама и у другим облицима рада, као што су: стручна саветовања и предавања, откуп и позајмљивање материјала, публикације, сарадња у „Зборнику Историјског музеја“ односно у зборницима и сличним публикацијама других музеја, археолош-

ка ископавања или друга заједничка проучавања.

Посебан вид сарадње биће сарадња која проистиче из функције Историјског музеја као матичног музеја, као и сарадња са Друштвом пријатеља Историјског музеја, Заједницом музеја и галерија Србије, друштвима музејалаца и др.

Уколико се из сарадње са појединим музејима укаже потреба и стварни заједнички интерес да се рад или поједини видови делатности обједине, организационо и тематски, Музеј ће настојати да се такви планови реализују.

Музеј ће, такође, и даље развијати сарадњу са појединим универзитетским катедрама и научним институтима, са библиотекама и архивима на свима пословима који су од међусобног интереса. Поред тога, и сарадњу са појединим научним и стручним радницима као спољним сарадницима.

КАДРОВИ

У Музеју сада ради 12 кустоса (2 за историју уметности, 3 за историју, по један за етнологију, археологију и културу, 1 педагог, 1 за матичну службу и 2 документалиста). Међутим, с обзиром на концепцију Музеја и на непосредне конкретне задатке, овај колектив не може да оствари овакав програм рада. До сада се Музеј максимално користио спољном сарадњом, јер му је природа самих послова (израда и разрада концепција појединих изложби) то омогућавала. За развијенији рад установе, за шири и систематскији рад на откупу и прикупљању материјала и за музеолошку реализацију изложби неопходно

је ангажовати већи стални кадар музејалаца, као што је концепцијом Музеја и предвиђено. Уосталом, и зато што је искуство из послова са спољним сарадницима показало да се на такву сарадњу само делом може ослонити и користити је само у одређеним видовима (тематска обрада појединих питања, консултовања при избору или процени вредности експоната и слично). Стручни практични послови — а њих има највише — због доброг познавања материје уопште, остају углавном у домену кустоса Музеја.

Због тога, до 1972. године неопходно је расписати конкурс за ове кустосе: три кустоса за савремену националну историју (период 1903—1941, 1941—1945, период социјализма), кустоса оријенталисту за период историје турске власти, два кустоса за историју просвете, науке и културе, кустоса за историју привреде и кустоса социолога. Поред тога, неопходно је попунити место архитекте и ликовног уметника, и место секретара (правника) Музеја. Остала места попунити до 1975. године.

Поставка изложби једног историјског музеја представља врло тежак проблем, за разлику од поставки изложби неких других музеја (историје уметности, археологије, етнографије и др.). Експонати оваквих изложби претежно представљају папирнат материјал (документе, литературу, фото-снимке и сл.) и чине изложбу монотоном, ако се вешто не комбинују и са експонатима друге врсте и ако се и технички добро не презентирају (израда и распоред паноа и витрина, правилно коришћење светлосних и звучних ефеката, израда макета, мулажа

и сл., веште комбинације материјала — метала, дрвета, текстила и др.). Да би се то постигло, неопходно је добро познавати и концепцију Музеја и концепцију појединих изложби. Стога Музеј мора да има кустоса архитекту, који би се изграђивао са растом саме установе и који би се ангажовао на техничкој реализацији тематских изложби, сталне поставке и покретних изложби. Овај стручњак проучавао би, с друге стране, онај део концепције Музеја који се односи на историју развоја архитектуре и техничке културе уопште. Музеју би највише одговарало да он буде архитекта за ентеријере. То се исто односи и на уметника који би лично обликовао изложбу.

За изложбу Устанка 1804. треба обезбедити водича. У перспективи се предвиђа више оваквих радних места на сталној поставци и тематским изложбама.

На другом месту посебно је образложена потреба за кустосом за матичну службу, за конзерватором, помоћним препаратором и фотографом.

Број чувара изложби решаваће се упоредо са решењем питања просторија Музеја. Сада Музеј има само једног чувара у Милошевом конаку у Топчидеру.

За стручни кадар Музеја од значаја је упознавање искустава развијенијих музеја у иностранству. Стога ће Музеј настојати да путем специјализације, студијских путовања и другим начинима омогући усавршавање свог стручног кадра.

СМЕШТАЈ МУЗЕЈА

Питање изложбених и радних просторија Музеја поставило се

одмах по његовом оснивању. На иницијативу Секретаријата за културу, предложено је да то буде зграда бившег Новог двора, у којој је пре рата био Музеј кнеза Павла. Од постојећих зграда у Београду, ова би најбоље одговарала једном овако комплексном музеју не само због свога историјског карактера него и због својих димензија, архитектонског изгледа и врло прометног места на коме се налази.

Пошто Председништво Народне скупштине СР Србије, које се налази у овој згради, није могло да реши питање свога смештаја, Музеј је предложио да се привремено усели само у приземне просторије — у којима би се организовале тематске изложбе — и да му се да на коришћење сутерен или део сутерена за смештај експоната.

Било је, такође, предлога да се за Музеј зида нова зграда на релацији Трг Димитрија Туцовића — Калемегдан, али се о њима званично никада није дискутовало, мада би то било и најбоље решење. Конкретно, то би се могло учинити на простору између улица 7. јула, Јованове и Студентског парка, поред зграда историјског карактера у којима се налазе Музеј Вука и Доситеја и Музеј позоришне уметности. Тај простор је под заштитом Завода за заштиту споменика културе Београда и на њему се налазе и неке зграде које би требало рушити. У целини гледано, цео тај простор са неколико зграда споменичног карактера (лицеј, турбе и др.) представљао би један музејски амбијент.

Тако исто и простор у Улици Кнеза Михаила, иза зграде Народне библиотеке, или простор изме-

ђу улица Узун-Миркове, Урошеве и Тадеуша Кошћушког, код зграде бивше Реалке (сада Педагошки музеј) одговарао би овој намени.

Од других зграда у Београду које имају и културно-историјско обележје, овако комплексној концепцији Историјског музеја одговарале би евентуално и ове: зграда Народне банке у Улици 7. јула бр. 12; зграда у Улици Немањиној бр. 11, у којој је сада Републичко извршно веће; и зграда у Улици Немањиној бр. 15, у којој је сада смештен VII пук ЈНА.

Постојала би и могућност да се Историјски музеј смести у више зграда, под условом да свака од њих обезбеђује постављање једног целовитог дела сталне изложбе (средњи век, Устанак 1804, 1833—1903, 1903—1919, 1919—1941, 1941—1945, период социјалистичке Југославије).

При решавању проблема смештаја сталне изложбе Историјског музеја треба имати у виду да се, поред изложбених просторија и депоа, мора обезбедити довољно простора и за педагошку делатност (сале за предавања и филмске пројекције), за повремене тематске изложбе, за библиотеку и документацију, за техничке службе (препараторска радионица, фото-служба и др.).

Питање изложбених просторија Историјског музеја постаје сада врло актуелно, јер се приводе крају припреме изложби на којима се до сада радило. Све те тематске изложбе третирају шире проблеме или веће периоде, па траже и веће просторе. Одговарајуће изложбене просторије тешко је наћи у Београду.

ДРУШТВО ПРИЈАТЕЉА ИСТОРИЈСКОГ МУЗЕЈА СРБИЈЕ

Друштво је основано 1967. године са циљем да помаже Историјском музеју Србије у проучавању, обogaћивању и популаризацији народне историје музејским изложбама, издавањем публикација, организовањем предавања, развијањем сарадње са школама и другим радним организацијама ради ширења културе и образовања, као и да сарађује са музејским и другим установама и организацијама ради остваривања општих задатака које заједница поверава музејима.

Своје задатке Друштво остварује јавно: одржавањем састанака, предавања, саветовања, семинара и културних приредаба у Музеју и ван њега; приређивањем екскурзија и других посета историјским местима у земљи и музејима и изложбама у земљи и иностранству; издавањем разних информација у складу са циљевима Друштва; давањем иницијативе и помоћи Историјском музеју при издавању публикација и информативних средстава за популаризацију народне историје и пропаганду културне делатности Музеја; сарадњом у публикацијама Музеја; обавештавањем Музеја о музејском материјалу и помагањем Музеја да до тога материјала дође откупом, позајмицом или другим начином; давањем иницијативе и помоћи за сарадњу Историјског музеја Србије са осталим музејима и другим културним и научним установама и организацијама у популаризацији и проучавању народне историје.

За протекле три године Друштво је развијало доста ограничену активност, углавном на одр-

жавању предавања са дискусијом о темама из програма Музеја (дебатни клуб). То су предавања о почецима модерног рударења у Србији, о пољопривреди средњо-вековне Србије, о Расу и значају археолошких истраживања ове области. У заједници са Музејом, Друштво је организовало саветовање и о два општим темама:

Историјски музеји и популаризација народне историје и Појам историје културе.

Основан је и подмладак Друштва. Подмладак окупља ученике београдских гимназија и студенте преко предавања, упознавања археолошких ископавања на појединим локалитетима, учествовања у откупу материјала на терену.

Напомена: Овај програм рада Историјског музеја Србије, максималан по предвиђањима, одређује физиономију Музеја у једној даљој перспективи. Та перспектива биће и дужа него што је овај десетогодишњи период, а то ће зависити од општих услова (финансијских, кадровских и др.) у којима се установа буде развијала.

Објављивањем Програма у овој верзији колектив Музеја жели да се с њим упозна и шира јавност, очекујући и евентуалне сугестије и примедбе.